

УДК 371. 24:34

Володимир КЛАЧКО

кандидат педагогічних наук, доцент, начальник кафедри роботи з персоналом, юридичної психології, педагогіки та політології Академії управління МВС;

Андрій ПЛАКСІН

начальник навчального відділу Навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби Київського національного університету внутрішніх справ

ДИДАКТИЧНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ МВС У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ПРОБЛЕМНИЙ АСПЕКТ

Запропоновано визначення поняття дидактичної культури у структурі педагогічної культури викладача, зокрема викладача ВНЗ МВС, розкривається сутність і зміст цього поняття, проаналізовано його трактування провідними вченими – педагогами, психологами та філософами.

Предлагается определение понятия дидактической культуры в структуре педагогической культуры преподавателя, в частности преподавателя вуза МВД, раскрывается сущность и содержание этого понятия, анализируются его трактовки известными учеными – педагогами, психологами и философами.

In article importance of definition of concept didactic culture in structure of pedagogical culture of the teacher and directly teacher Higher educational Institution of the Ministry of Internal Affairs, its essence, the maintenance reveals, sights and definitions of this concept by known scientific – teachers, psychologists and philosophers are analyzed.

Ключові слова: освіта, культура, відомча освіта, педагогічна культура, дидактична культура, суспільство, особа, особистість, навчальний процес, інноваційне середовище.

© Володимир Клячко, Андрій Плаксін

Ключевые слова: *образование, культура, ведомственное образование, педагогическая культура, дидактическая культура, личность, общество, личность преподавателя, учебный процесс, инновационная среда.*

Keywords: *education, culture, departmental formation, pedagogical culture, didactic culture, the person, a society, educational process, the innovative environment.*

Наприкінці ХХ століття у світовій філософії поширилася думка, що майбутній розвиток цивілізації безпосередньо залежить від того, якими здібностями володітимуть люди, які здобувають освіту нині.

В Україні, як і в усьому світі, початок третього тисячоліття став епохою змін у всіх сферах діяльності суспільства, змін, які вимагають кваліфікованих фахівців нового, значно вищого рівня підготовки. Сфера освіти, і відомча освіта зокрема, не є винятком, тому що саме розвиток системи освіти є дієвим фактором підвищення освітнього рівня суспільства.

Термін «освіта» має два значення: по-перше, це процес, по-друге – результат. Основні аспекти складної взаємодії особи і суспільства, формуючись у просторі культури, знаходять своє відображення в таких освітніх аспектах:

- освіта як процес формування особистості, система уявлень і понять, яка вміщена в суб'єктивному просторі психіки людини та формує її поведінку;
- освіта як процес залучення особистості до культури;
- освіта як процес взаємодії особистості та всього культурного середовища;
- освіта як спеціальний соціальний інститут (система освіти), один зі складників культурного оточення особистості, який розробляє та застосовує на практиці систему заходів, що організують залучення особистості до культури [4, 10].

Термін «культура» широко використовують, його по-різному тлумачать залежно від того, до якої галузі знань чи практичної діяльності він належить. У загальнофілософському плані поняття «культура» розглядають учені К. Абульханова-Славська, А. Арнольдov, М. Бахтін, В. Біблер, Л. Коган та інші.

На сучасному етапі сформувалися два основні напрями дослідження культури: перший – культура суспільства, другий – культура особистості, між якими відбувається постійний діалектичний зв'язок.

Представники першого напрямку (Е. Макарян) досліджують адаптаційну функцію культури, яка полягає в самозбереженні та розвитку суспільства й освітніх процесів у ньому.

Представники другого напрямку (В. Межуєв), вивчаючи особистісні аспекти культури, фокусують свою увагу на людині як на суб'єкті діяльності та спілкування, на її теоретичній активності, визначають культуру як спосіб самовдосконалення особистості.

Основна мета цієї статті – розглянути історичні передумови та сучасний стан розвитку поняття дидактичної культури викладача, здійснити аналіз її наукових засад і запропонувати базове визначення дидактичної культури викладача ВНЗ МВС.

У педагогічній науці останнім часом намітилася тенденція культурологічного аналізу педагогічної дійсності (Е. Бондаревська, М. Левіна, А. Мудрик, І. Ісаєв, Н. Шеховська). Саме культурологічний підхід дає можливість розглядати педагогічні явища в широкому соціокультурному просторі, передбачає вивчення найзагальніших закономірностей розвитку культури особистості й соціуму, принципи їх функціонування, взаємозв'язку та взаємозалежності.

Культура особистості та культура соціуму взаємозалежні, оскільки доповнюють і збагачують одна одну. Рівень культури особистості залежить від культури соціуму, яку визначає культура індивідів, що в нього входять. Учений Л. Коган, підкреслюючи діалектичний зв'язок і взаємозумовленість суб'єктів – носіїв культури, бачить у цьому зв'язку механізм саморозвитку суспільства та зауважує, що криза культури починається там і тоді, де й коли загальні норми культури пригнічують і перешкоджають розвитку індивідуальності, перетворюють людину на «стадного» індивіда, конформіста [7, 177].

На думку Е. Гусинського, об'єкт дидактичної теорії освіти визначається як спеціально організована взаємодія особистості з культурою, що відбувається в рамках системи освіти, а предмет – як система заходів, які організують та впорядковують цю взаємодію. Однак

усередині самої системи освіти відбувається взаємодія таких прородних і надскладних систем, як особистість і культура [1, 25].

Педагогічну діяльність у таких умовах ми розглядаємо як культуру та культуротворчу, а культуру освіти – як педагогічну культуру в її особистісному та соціальному виявах. Оскільки початком професійної діяльності є навчання, доцільно використовувати термін «дидактична культура».

Історично проблему формування педагогічної культури викладача та її дидактичного компонента пов'язували з визначенням вимог до нього. Серед проблем сутності дидактичного складника активно розробляють такі з них: педагогічні здібності викладача, проблеми спілкування, питання професійної підготовки викладача, підвищення його педагогічної майстерності тощо.

Так, Я. Коменський стверджував, що душею всього педагогічного процесу є викладач, що важливішої і благороднішої за його справу немає. Учений вважав, що у процесі навчання викладач має, поперше, зацікавити учнів та привернути їхню увагу до виконання завдань; по-друге, доступно пояснити матеріал; по-третє, організувати роботу з літературою, вислухати відповіді, зробити виправлення й дати вказівки, проконтролювати рівень знань учнів тощо [6].

Запровадження Я. Коменським класно-урочної системи дало змогу визначити завдання й алгоритм проведення заняття викладачем. Це були перші в історії педагогіки рекомендації щодо проведення заняття.

Учений А. Дістевберг, не використовуючи термін «дидактична культура», дослідив окремі аспекти його змісту: справжнє навчання, на його думку, має поєднувати любов до справи, любов до суб'єкта, на якого спрямовані педагогічні дії, наявність розвинених пізнавальних здібностей, а також досконале знання навчального матеріалу, змісту, форми, сутності й методу викладання [3, 358]. Велике значення німецький педагог надавав високому інтелектуальному рівню викладача, його ґрунтовній базовій освіті. У своєму «Керівництві» він справедливо зазначив, що не можна дати іншому того, чого не маєш сам, як не можна розвивати та навчати інших, якщо ти сам нерозвинений, невихований і не маєш належного рівня освіти. На-

вчальний процес слід будувати на засадах поєднання теорії та практики [2].

На наш погляд, це одне з перших серйозних згадувань про дидактичний складник педагогічної культури.

Дослідники Я. Коменський [6] та А. Дістервег [3] вважали, що вчитель повинен стати ідеалом для учнів, має з повагою ставитися до них, тому що, лише поважаючи особистість в учневі, можна виховати з нього справжню людину, яка ставитиметься з повагою до інших. Такі вимоги до викладача висували у своїх педагогічних працях А. Герцен, Н. Добролюбов, М. Чернишевський.

Вітчизняний педагог К. Ушинський важливу роль в особистості викладача відводив вихованню таких рис педагога, як освіченість, висока моральність, знання своєї справи, бажання всебічно вивчати того, кого навчаєш. Він вважав, що: «...у вихованні все повинно базуватися на особистості вихователя. Жодні правила та програми, ніякий штучний організм установи, яким би він не був хитрим, не спроможні замінити особистості в справі виховання...» [10]. Ушинський довів, що для викладача недостатньо знати, чого навчати, неодмінно потрібно знати, як навчати, однак цього недостатньо, адже слід уміти застосовувати ці знання на практиці. Вміння виховувати, як і вміння лікувати, потребує тривалого спеціального теоретичного та практичного підготування, оскільки не може базуватися лише на особистому досвіді. Учений зауважував, що, набуваючи навичок мистецтва навчати та виховувати, викладач повинен остерігатися стану застою, тобто такого стану, який перетворює живу і творчу справу викладання на штамп.

У працях К. Ушинського не трапляються терміни «педагогічна культура» та «дидактична культура», однак його можна вважати одним з основоположників культурних засад педагогічної діяльності [9, 125].

Також слід звернути увагу на погляди Х. Чеботарьова. У розрізі цієї проблеми він зауважував, що щасливими треба вважати тих, чії вчителі не були суворими, а були ласкавими, вправними в тому, чого збираються навчати інших, доступно й виразно тлумачили науку, яку викладають, і мали тверде бажання не тільки навчати, а й виховувати [12].

Вагомим внеском у поступ педагогіки стали розроблені Д. Тихомировим методи бесід, розповідей і пояснень. Він конкретизував вимоги до запитань, які використовують викладачі під час проведення бесід, обґрунтував методику їх формулювання.

Досліджував проблеми дидактичної підготовки викладача і В. Сухомлинський. Він розробив конкретні поради викладачам щодо того, як потрібно готуватися до заняття, навів основні вимоги до його проведення, визначив особливості його аналізу. Під час аналізу заняття В. Сухомлинський пропонував розглядати, як визначена й чи досягнута мета, як перевірено знання, як викладач активізує мислення учнів, як дає завдання. Наголошуючи на важливості підготовки викладача до проведення заняття, він писав: «Заняття – це дзеркало загальної педагогічної культури викладача, вимірник його інтелектуального багатства, показник його світогляду й ерудиції».

Цікавими є дослідження дидактичного складника педагогічної культури в роботах Ф. Гонобліна, В. Крутьєного, А. Щербакова, присвячені, зокрема, вивченню дидактичних здібностей.

На думку А. Щербакова, дидактичні здібності викладача ґрунтуються на вмінні «на засадах розуміння загальних закономірностей навчання успішно розробляти методи передачі знань та навичок учням». Змістовним, на нашу думку, є визначення дидактичних здібностей, запропоноване Ф. Гоноболіним і В. Крутьєним.

«Спостереження показують, – відзначав Ф. Гоноболін, – що найважливішою якістю викладача є здатність робити матеріал доступним, доносити його зрозуміло і просто».

На наш погляд, у дослідженнях зазначених учених вказані окремі елементи та компоненти дидактичної культури, однак цілісного уявлення про цей феномен вони не дають, а є лише теоретичною передумовою для його осмислення. Так вони й були використані дослідниками в другій половині ХХ століття.

Як наукове поняття термін «дидактична культура» введений І. Ісаєвим [5, 124], а як вид професійно-педагогічної культури викладача закріплений Н. Фатяновою [11]. Дидактичну культуру дослідниця таркує як властивість особистості, що представлена єдністю мотиваційно-ціннісного, інноваційно-технологічного й індивідуально-творчого компонентів, які забезпечують продуктив-

ну дидактичну діяльність і творчу самореалізацію педагога. Це визначення можна застосовувати в умовах загальноосвітньої установи, оскільки виділено два основні компоненти поняття – продуктивність професійної діяльності та самореалізація викладача.

Дослідження науково-педагогічної літератури показало, що, на відміну від педагогічної культури, феномен дидактичної культури викладача відомчого вищого навчального закладу є практично не вивченим. Вирішення цього завдання вимагає іншого підходу й до рівня діяльності самого викладача, і до організації дидактичного процесу.

У зв'язку з цим актуальним є вивчення феномену дидактичної культури – одного з найважливіших складників педагогічної культури загалом і професійно-педагогічної культури зокрема.

Реформування таких освітніх установ, як вищі навчальні заклади МВС, у системі реформування вищої освіти, а також розроблення нових технологій навчання, запровадження елементів дослідницької діяльності в роботу викладача вказують на необхідність удосконалювати його дидактичну культуру й наукове осмислення цього феномену.

Виокремлення цієї проблеми зумовлено такими специфічними рисами вищого навчального закладу МВС: а) значна частина викладачів, які є фахівцями в певній сфері, не мають спеціальної педагогічної підготовки; б) традиційно приділяють недостатньо уваги педагогічно ефективним методам реалізації завдань професійної освіти, головним з яких є формування культури професійної діяльності; в) досвід дидактичної діяльності викладачів формується, як правило, безсистемно.

Разом з тим вищий навчальний заклад МВС як освітня установа реалізує освітні програми підвищеного рівня, вирішуючи завдання підготування кваліфікованих правоохоронців, котрі становлять основу правового потенціалу країни. Формуючи в них культуру професійної діяльності, такий навчальний заклад забезпечує умови для їхнього особистісного зростання і прогресу суспільства загалом.

Відповідно до традиційного змісту освіти фахівець засвоює інформацію, частина якої ще до закінчення навчання стає морально застарілою. Вона або просто виявляється непотрібною в його професійній діяльності, або гальмує розвиток правової, матеріальної та ду-

ховної діяльності суспільства в напрямі підвищення освітнього рівня та створення умов для подальшого його розвитку й удосконалення.

Отже, підготування фахівця має ґрунтуватися на ретельному аналізі тих завдань, які ставить суспільство, і відображати внутрішню структуру професійної діяльності. На думку І. Котової та Е. Шиянова, культура фахівця – це його здатність до розвитку й удосконалення своїх творчих здібностей у вирішенні нестандартних завдань під час виконання своїх професійних обов'язків [8, 61].

Зміст освіти завжди дещо консервативний, тому можна спостерігати тенденцію відставання змісту від завдань, які ставить перед ним суспільство. Складність взаємозв'язку потреб суспільства та педагогічної культури полягає в тому, що в часи змін педагогічна система відображає культуру сьогодення, а суспільство прагне отримувати результати для майбутнього, тобто формувати картину світу з випередженням, тому що воно пов'язує педагогічні системи із запланованими цілями свого розвитку.

Саме тому справедливим є твердження, що педагоги, які працюють творчо, – це потужна сила прогресу людства. Вони просують педагогічну думку, збагачують педагогічну культуру, створюючи нові концепції й технології їх реалізації в освітньому процесі. Суспільство, визначаючи напрями педагогічної діяльності, «підтягує» за собою педагогічний процес, прагне встановити відповідність між наявними умовами життя та освітнім середовищем.

Отже, з теоретичного аналізу проблеми формування дидактичної культури викладачів можна зробити висновок, що нині в науці немає чіткого визначення поняття «дидактична культура викладача вищого навчального закладу МВС».

Це поняття вживають автори побіжно у значенні якісної професійної характеристика викладача або одного з показників рівня його компетентності, педагогічної майстерності. Характеризуючи особисті риси викладача, необхідні для процесу навчання, науковці описують його дидактичні здібності, знання, вміння, технології навчання, сутність педагогічної творчості.

Спеціальних досліджень дидактичної культури викладача відомого вищого навчального закладу як феномена не проводили, вчені концентрували увагу лише на окремих аспектах цієї проблеми.

Дидактична культура викладача вищого навчального закладу МВС визначена нами як інтегральна властивість особистості педагога, що забезпечує ефективну педагогічну діяльність щодо формування професійної культури майбутнього фахівця і сприяє створенню та освоєнню викладачем нових педагогічних цінностей і технологій, саморозвитку його особистості, дидактичній культуротворчості. Дидактична культура при цьому є складником педагогічної культури як суспільного явища.

Дидактична культура викладача вищого навчального закладу МВС ґрунтується на чітких і вичерпних знаннях викладача з дисципліни, яку він викладає, професійній компетентності, гуманістичній системі цінностей і переконань, сучасному педагогічному мисленні, дидактичній культуротворчості.

Особистісна позиція «Я – професіонал» є твердою основою педагогічної діяльності та структуротворчим чинником дидактичної культури.

Отже, в нових соціально-економічних умовах потрібно долати нівелювання особистості у процесі виховання та професійного навчання, необхідно створити методики навчання, які сприятимуть розвитку індивідуальної професійної культури. А це можливо лише за умов розвитку культури на засадах єдності матеріального й духовного. Відповідно викладач має перейти на якісно новий рівень дидактичної культури.

Тому важливо не лише зберегти наявний досвід дидактичної діяльності викладача вищого навчального закладу МВС, а й забезпечити умови для підвищення рівня його дидактичної культури.

Подальше дослідження визначеної проблеми необхідно спрямувати на визначення змісту та структури дидактичної культури викладача вищого навчального закладу МВС.

Список використаних джерел

1. Гусинський Е. Побудова теорії навчання на засадах міждисциплінарного системного підходу. – М., 1994. – 184 с.

2. Дістервег А. Посібник до навчання німецьких вчителів // Дістервег А. Вибрані педагогічні твори; пер. з нім. – М., 1956. – 214 с.

3. Дістервег А. Що повинен вчитель остерігатися в даний час та чого завжди дотримуватися? // Дістервег А. Вибрані педагогічні твори; пер. з нім. – М., 1956. – 374 с.
4. Здравосмыслов А. Потребы. Интересы. Ценности. – М., 1986. – 160 с.
5. Исаев И. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы. – М. – Белгород, 1993. – 219 с.
6. Коменский Я. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. – М., 1982 – 656 с.
7. Коган Л. Мета та зміст життя людини. – М., 1984. – 147 с.
8. Котова І.Б., Шиянов Е.Н. Професія і особистість. – Ростов-н/Д., 1997. – 143 с.
9. Слостенин В. Формирование профессиональной культуры учителя. – М., 1993. – 110 с.
10. Ушинський К. Собрание сочинений: у 6 т. – М., 1984. – Т. 1. – 376 с.
11. Фатьянова Н. Формування дидактичної культури вчителя багатопрофільної гімназії: дис. ... канд. пед. наук. – Белгород, 1999. – 274 с.
12. Хрестоматия по истории школы и педагогики в России. – М., 1986. – 429 с.

Стаття надійшла 22.05.2009.